

Naturresurser i norra Sverige

HÅLLBAR UTVECKLING

Icke-hållbar/"vanlig" utveckling

Genom historien har utveckling drivits och drivits av människor och samhällen. Människor och länder har velat få det bättre och bättre, och har uppfunnit saker som har gjort dem rikare och deras liv lättare. Ofta har man prioriterat *sig själv* och *sitt eget land*. Exploatering av naturresurser skadar ofta lokalbefolkningen och miljön, för att den ekonomiska vinsten har varit det viktigaste för den som har haft makten.

Hållbar utveckling

Med hållbar utveckling menar man utveckling som tillgodoser dagens behov, utan att äventyra kommande generationers möjligheter att tillgodose sina behov. Man brukar dela in det i tre delar: ekologisk, social och ekonomisk hållbarhet.

Ekologisk hållbarhet = att ta hand om miljön (= jordens natur och ekosystem) så att de finns kvar för kommande generationer. Inte använda mer än "lagom" eller påverka olika miljöer så att de inte kan återhämta sig. Handlar både om den mängd resurser som förbrukas, *hur* de används och hur avfallshanteringen fungerar. Hållbart jordbruk använder metoder som inte utarmar jordarna på näring, så att nästa års skörd också kan växa, och nästa, och nästa. Hållbar energi förbrukar bränslen bara i den takt som naturen fyller på dem, och lämnar inte utsläpp i luften, som kommande generationer måste städa upp.

Social hållbarhet = att ta hand om individer och grupper på ett sätt som skapar stabilitet i samhället. Ett samhälle *utan* social hållbarhet har många olika typer av sociala problem, t.ex. kriminalitet och fattigdom. Exempel på sådant som skapar social hållbarhet är jämställdhet, rättvisa, fungerande rättsväsende och låg arbetslöshet.

Ekonomisk hållbarhet = en ekonomisk utveckling som inte innebär negativa konsekvenser för den ekologiska eller sociala hållbarheten. Att prioritera annat än bara ekonomisk vinst. Att vara långsiktig och ansvarstagande.

De flesta länder är överens om att hållbar utveckling är något bra som vi vill uppnå. Men hållbar utveckling ställer också en del svåra frågor om jämlikhet och rättvisa. De länder som är rika idag, är de som industrialiserades tidigt. De har under många år dragit nytta av ekonomisk utveckling på bekostnad av miljön. Är det då rättvist att de länderna nu säger åt fattiga länder, som bara just påbörjat sin industrialisering, att begränsa sin utveckling, för att rädda miljön? Och hur gör man när de olika typerna av hållbarhet inte verkar gå att kombinera?

SKOGSBRUK

Skogen har sedan länge varit en viktig inkomstkälla för den svenska ekonomin och den har brukats i flera hundra år. Många av städerna längs Norrlandskusten växte upp just på grund av skogsindustrin. Skogen avverkades i inlandet, och transporterades sedan i älvarna ner till kuststäder som Piteå, Luleå och Sundsvall. Sågverk och pappersmassafabriker var och är en viktig del av den norrländska, och den svenska ekonomiska utvecklingen.

Från skogens träd får vi många användbara saker – t.ex. papper, byggmaterial, möbler och bränsle. Skogen går dessutom att förnya, vilket innebär att det är en naturtillgång som människan kan utnyttja och ändå ha kvar – så länge den brukas med långsiktighet och ansvar. Man kan jämföra skogen med en åker. Man odlar upp plantor i drivhus och planterar dessa på bestämda avstånd, låter dem växa och rensar – på samma sätt som man tar bort ogräs i ett trädgårdsland. Man gallrar och gödslar för att plantorna ska växa bra, och fäller träden efter ca 70 – 100 år. Avverkningen lämnar spår i naturen. De stora skogsmaskinerna som används river upp marken, och i de fall där man skapar kalhyggen (stora ytor där alla träd har fällts) orsakas stora utsläpp av koldioxid, och växter och djur som lever i närområdet påverkas negativt. En del skogsägare slutavverkar i etapper för att undvika stora kalhyggen. Beroende på hur skogsbruket planeras, blir konsekvenserna för närområdet olika.

Idag är nästan all skog påverkad av skogsbruk i någon form. Skogar som inte påverkats av människan kallas *urskogar*. Urskogar är idag sällsynta i Sverige, men finns kvar i några av våra nationalparker. Det är stor skillnad på den naturliga urskogen och den skog som är odlad för skogsbruk. I den odlade skogen är till exempel alla träd ungefär lika gamla och det växer bara en typ av träd – det är en *monokultur*. Den biologiska mångfalden av växter och djur är inte lika stor som i en urskog. Av denna anledning kan skogsbruket göra att olika arter riskerar utrotning.

Idag bor de flesta svenskar i städer eller tätorter, faktiskt över 85 % av hela befolkningen. Undersökningar visar ändå att över 75 % av alla svenskar är ute i skogen varje vecka. För att detta ska vara möjligt, behöver skogen stå kvar – inte avverkas för att bli papper eller möbler. Det finns flera anledningar till att bevara skogarna, trots att de planterats för att så småningom avverkas. Biologisk mångfald har redan nämnts, andra exempel är att människor mår bra av naturupplevelser och tillgång till skogen påverkar hur vi lever. Motion och friluftsliv ger bättre hälsa och minskar kostnaderna för sjukvård. Skog i närheten av städer bidrar till renare luft och dämpar buller. Skogen är dessutom en förutsättning för andra näringars ekonomiska utveckling – t.ex. rennäring, fiske och turism.

GRUVDRIFT

Gruvor är ett gemensamt namn för verksamhet där man bryter malm eller fossila bränslen för att få metaller och andra mineraler. Med malm menar man en bergart som innehåller så mycket metall att det är ekonomiskt värt att bryta den. Mineral är ett gemensamt namn för allt som bryts i gruvor eller täkter. Samhället behöver metaller och andra mineraler för många viktiga produkter. De flesta nya gruvor är dagbrott – stora gropar, där man bryter mineral ganska nära markytan. Men det finns också underjordsgruvor, som är mer som stora nätverk av tunnlar under jorden. Gruvan i Kiruna är ett exempel på en sådan gruva, där man bryter mineral långt under markytan.

I svenska gruvor bryts framför allt järn, koppar, zink och bly men också silver, guld och s.k. sällsynta jordartsmetaller. Järnmalm står för ungefär hälften av den svenska produktionen i ton räknat. Sverige har varit ett viktigt gruvland i flera hundra år. I början av 1900-talet fanns nästan 500 gruvor, de flesta små. Sedan dess har både antalet gruvor och antalet arbetstillfällen minskat mycket, samtidigt som den totala malmproduktionen ökat rejält (drygt 86,5 miljoner ton, 2020). Vi har alltså färre, men större gruvor och produktionen har med hjälp av större och bättre maskiner förändrats på ett sätt som gör att det krävs färre arbetare.

Lagstiftningen gör det möjligt för gruvbolagen att leta mineral och starta gruvor på annans mark utan medgivande från markägaren. Gruvorna anses så viktiga att myndigheterna ofta tillåter stora utsläpp av tungmetaller och andra föroreningar, i högre grad än vad som sannolikt skulle tolereras från andra näringar. Gruvnäringens så kallade riksintresse i lagen går ofta före andra riksintressen, före natur, rennäring och friluftsliv.

Negativa konsekvenser av gruvdrift

1. Naturvärden och biologisk mångfald skadas av dagbrott
Stora områden förvandlas till sterila ökenlandskap när brytningen sker i s.k. dagbrott, alltså från markytan. Nya gruvor är nästan alltid dagbrott eftersom berget ofta har låga halter av det mineral man vill utvinna. En modern gruva tar alltså upp större plats än gruvor under jord gör. Förutom att all skog och annan växtlighet försvinner, skadas även övrig natur runt omkring en ny gruva.
2. Jakten på mineraler skadar klimatet
Mer än 10 procent av koldioxiden som släpps ut i Sverige kommer från gruvbrytning och metallförädling (till exempel stålverk). Då är inte transportererna medräknade. Mineralindustrins stora påverkan på klimatet är ofta förbisedd i debatten om dess miljöeffekter.
3. Giftigt avfall från gruvor förorenar miljön
Både vid brytning och bearbetning av mineraler sker utsläpp av kemikalier till miljön. Enorma mängder gruvavfall riskerar att läcka ut föroreningar i både sjöar och grundvatten. Därför måste avfallet tas om hand och övervakas för överskådlig framtid. Enbart gruvan i Aitik producerar 50 000 ton avfall per dag.

4. Lokalbefolkning och urfolk drabbas av gruvorna
De som bor nära en gruva eller större täkt får ofta allvarliga störningar av buller, skakningar och damm. För samerna, Nordens enda urfolk, innebär gruvor en stor påverkan både på den traditionella kulturen och på rennäringen. Det kan till exempel bli svårt eller omöjligt att flytta renarna mellan sommar- och vinterbetesmark när en ny gruva öppnas.

5. Gruvdammar kan brista – ett hot mot liv och hälsa
Vid gruvor anläggs olika typer av dammar och vattenmagasin som ibland brister. Mark och vatten förorenas och i värsta fall kan människor skadas eller dö. Talvivaara-gruvan i Finland drabbades 2012 av en läcka som gjorde att 200 000 kubikmeter giftigt vatten rann ut. Detta ledde till en omfattande fiskdöd och stora vattenområden blev förorenade.

TURISM

Precis i början av 1900-talet var Sverige ett jordbruksland. Då arbetade de allra flesta svenskar inom jordbruket. Under tiden mellan 1930 och 1950 ändrades detta. Då växte industrin kraftigt och arbete inom industrin (skogsbruk, gruvor och fabriker) blev det vanligaste. Precis i början av 1900-talet var Sverige ett jordbruksland. Då arbetade de allra flesta svenskar inom jordbruket. Under tiden mellan 1930 och 1950 ändrades detta. Då växte industrin kraftigt och arbete inom industrin (skogsbruk, gruvor och fabriker) blev det vanligaste yrket bland svenskar. Sverige gick då över till att bli ett industrisamhälle. Utvecklingen har fortsatt sedan dess, och Sverige har förändrats igen. Idag arbetar de flesta med arbeten som har med *tjänster och service* att göra. Det är till exempel inom handel, transport, skola, vård och omsorg, restaurang, hotell och turism. Idag brukar vi säga att vi lever i ett *tjänstesamhälle*. Det är en stor förändring som påverkat både landskapet och vårt sätt att leva.

När industrierna har effektiviserats och maskiner kan göra arbetet snabbare och enklare, behövs färre och färre arbetare i skogsbruk, gruvor och fabriker. I områden och städer som byggts upp kring dessa näringar skapar detta problem med arbetslöshet och utflyttning. Städerna töms helt enkelt på befolkning – och pengar – när arbetstillfällena försvinner. I en del kommuner i norra Sverige ses turismen som en framtidsnäring, en möjlighet att skapa jobb när andra jobb försvinner.

Vad har norra Sverige som ingen annan har? Jo is, kyla, vildmark och midnattssol. I nordligaste Sverige har man lyckats bedriva en framgångsrik turistnäring genom att ta fasta på detta unika och speciella för landskapet och klimatet. Ishotellet, hundspann, skoterutflykter i Jukkasjärvi. Slalom och afterski i Åre, Tärnaby och Hemavan. I dessa områden är utmaningen att driva verksamhet året runt. Många av arbetstillfällena blir säsongsbaserade och även om det ekonomiskt går bra, är det inte helt enkelt att skapa social hållbarhet i relativt små byar/städer som under *hela* året ska kunna ordna med skola, sjukvård och infrastruktur (vägar osv) till en befolkning som under en del av året är relativt liten men under en viss period fylls med säsongarbetare och turister. Piteå är ett exempel på sommarturism i norra Sverige, med Piteå Havsbad och Piteå Summer Games. När coronapandemin slog till kunde man läsa om hur "bristen på norrmännen" gjorde att flera företag – både inom turism och inom handel – riskerade konkurs.

När det gäller turismens koppling till naturresurser, så blir det tydligt att det som turismnäringen i norra Sverige bygger på är naturen. Majoriteten av turisterna kommer hit från länder och områden som saknar "örörd natur". En del av turistföretagen anstränger sig för att se till att deras verksamhet inte skadar naturen, för att kunna fortsätta locka med just detta. Det sättet att bedriva verksamhet kallas ibland för ekoturism. Denna typ av turism kan ibland till och med bedriva verksamhet i naturvårdsområden och nationalparker – områden som staten bestämt ska skyddas från exploatering. Inom dessa områden får inga verksamheter påverka den ursprungliga naturen, mer än tillfälligt.

I vissa kommuner är man inte överens om vilka näringar som *är* framtidsnäringar och värda att satsa på. En del tror på turismen, medan andra hellre satsar på produktion av råvaror för användning inom industrier. Detta skapar intressekonflikter. Ska man låta skogen stå för att kunna njuta av den? Eller ska man hugga ner den och tjäna pengar på den på det sättet? Vilka konsekvenser skulle en gruva eller en vindkraftspark få på chanserna att locka turister?

SAMERNAS HISTORIA

De flesta samer bor i moderna bostäder i byar och städer. Där går deras barn i skola, och det är där de flesta arbetar, som snickare, jurist eller sjuksköterska eller något annat. Precis som vem som helst. Men samernas historia skiljer sig från "andra svenskas". För 10 000 år sedan – långt före vikingatiden eller början av den "svenska" historien – så befolkades norra Sverige, norra Norge, norra Finland och norra Ryssland av samer. Samerna har levt i dessa områden sedan dess, och kom i kontakt med folk söderifrån – de som kom att kallas svenskar, norrmän, finländare och ryssar – först kring år 700. Under mycket lång tid fanns samer i det som senare skulle kallas Sverige, utan att ha kontakt med gruppen "svenskar". Detta är anledningen till att samerna är Sveriges urfolk. Ett urfolk härstammar från folkgrupper som bodde i landet eller i ett geografiskt område som landet tillhör, vid tiden för erövring eller kolonisation eller fastställande av nuvarande statsgränser. Andra urfolk är t.ex. aboriginerna i Australien, "indianer" i Nord- och Sydamerika och inuiter i Alaska, Kanada och Grönland.

Även efter den första kontakten, så fick samerna i stor utsträckning leva ensamma i Sápmi. Men under 1600-talet tyckte den svenska att det är dags att använda marken bättre; att jordbrukare ska flytta hit och att ett skogsbruk ska utvecklas. Staten tycker också att det är dags att samerna blir kristna – och med tvång och våld förbjuds samernas gamla religion. På 1700-talet dras också landsgränserna rakt igenom samernas område. Renarnas sommarbeten hamnar i ett land och deras vinterbeten i ett annat. Sverige och Norge skriver ett avtal om det här. Samerna får rätt att fritt röra sig över gränsen för att låta sina renar beta – Lappkodicillen. Men avtalet håller bara ett tag och gränserna stängs för samerna, vilket försvårar renskötseln. Nu är det verkligen trångt uppe i de svenska delarna av Sapmi. Staten tvingar många samer att flytta söderut för att göra plats för svenska nybyggare.

I början av 1900-talet blir det modernt i Europa att prata om olika folks biologiska ursprung. Många tror att människor kan delas in i olika raser och i Sverige bildas ett forskningsinstitut för detta: Statens rasbiologiska institut. Forskarna här tror att det finns olika raser och att vissa raser är bättre än andra; att "raser" inte bör blandas; och att man kan lära sig saker om en "ras" genom att mäta någons huvud. De mäter samernas huvuden och påstår att de inte passar till vissa jobb utan bör hålla sig till sina renar. De här idéerna påverkar också samernas skola. Bofasta samer får gå i vanlig skola (för att bli "mindre samiska") medan nomadsamernas barn får gå i en speciell skola: nomadskola. Staten anser inte att det är någon idé att de lär sig för mycket om ett vanligt liv. De kommer ändå aldrig att passa in i det. Trots det får de inte lära sig samiska i skolan, bara svenska.

Efter andra världskriget blir de rasbiologiska idéerna äntligen omoderna. På 1950-talet blir nomadskolorna mer som andra skolor. På 1960-talet blir de frivilliga för alla samebarn. Och nu får de lära sig samiska i skolan. 1993 beslöt riksdagen att bilda något som kallas för Samernas riksdag - Sametinget. Sametinget arbetar för samernas rättigheter och med att bevara och utveckla den samiska kulturen. Sedan 2005 gäller Lappkodicillen igen och samerna kan samerna resa och arbeta över gränserna.

RENNÄRINGEN

Renskötsel är en central och mycket betydelsefull näring i det samiska samhället. Den är inte bara ett sätt att hitta en inkomst - den är också bärare av en lång kulturell tradition och en samisk identitet. Renskötseln är intimt sammankopplad med den samiska kulturen och har traditioner mycket långt bakåt i tiden. Mat, kläddetaljer och slöjdmaterial – samt inkomst, samlingsstillfällen och historisk förankring. Renskötseln bidrar med mycket till den samiska kulturen.

Samebyn: En sameby samlar flera renskötselföretag inom ett geografiskt område. Genom samebyn samarbetar företagen både administrativt (hur de sköter arbetet) och ekonomiskt. Enligt lag har den samiska befolkningen rätt att bedriva renskötsel i Sverige, men för att få utöva den rätten måste man vara medlem i en sameby. Av alla samer i Sverige är det bara ungefär tio procent som är medlemmar i någon sameby.

Inom varje samebys område strövar och flyttas renarna mellan olika betesmarker. Betesområdena har olika egenskaper som gör dem betydelsefulla för renskötseln vid olika tider på året. För att förflytta sig mellan de olika områdena använder renarna särskilda vandrings- och flyttleder som ofta är mycket gamla. I arbetet med renarna använder renskötarna även olika hagar för att samla, skilja, märka och/eller slakta renarna. Arbetet med renarna sker på djurens villkor där väder, vind och bete är avgörande. Det fria naturbetet är en förutsättning för en ekologiskt hållbar rennäring med långsiktigt friska djur. Människan/renskötaren är den som måste ta hänsyn till renen och naturen och inte tvärtom.

Rennäringen är känslig för störningar både från andra markanvändare och rovdjur. På våren, i maj, när vajorna kalvar är det särskilt viktigt att renarna får vara ostörda. Även under andra perioder på året, till exempel vid flyttningar, är renen speciellt känslig för störningar. Det är skygga djur som lätt blir skrämde. Vid en trång passage, som över en väg, kan störningar göra att en hel hjord skingras, vilket leder till merarbete för renskötarna.

Urfolk världen över delar erfarenheter av hur kolonistörernas markövertagande lett till att deras egna marker krympt. Det har att göra med hur man avgör vem som egentligen äger eller har rätt till marken. Under lång tid har det framför allt varit tidigt jordbruk som ansetts vara avgörande för vem som "var där först", men allt eftersom arvet efter kolonialismen uppmärksammas så står det tydligt att andra typer av användning – t.ex. jakt, fiske och rennäring också är "bruk av mark" och har betydelse för äganderätt. Därför har stater tolkat det så, att urfolk har en rätt att fortsätta nyttja de marker man traditionellt har använt. Konkurrerande verksamheter, till exempel skogsbruk, vattenkraft, gruvor eller turism får inte förändra markanvändningen så att det blir omöjligt eller alltför svårt för urfolken att bedriva sina traditionella näringar. Detta har lett till diskussioner och konflikter mellan samebyar och andra intressen på flera olika platser. Och inte sällan så är alla sidor överens om att konflikten är "någon annans fel". Det är "de andra" som inte kan komma överens.